
 Asseguren els vells que la comarca de la Ribera Salada en temps llunyans, era una esbarjosa plana suaument inclinada des del Prat d'Estaques a les ribes del Segre, terra fecunda i feraç, brodada d'un seguit de trenes d'aigua. Esdevingué, una hora malastruga, un terratrèmol. Sotragueja la comarca i arreu esllavissaments i timbes feréstegues, pedres punyents i còdols cantelluts, noses pels camins, neguits pels conreus. Les terres perden les trenes d'aigua que s'enfonsen pels fondals, fatídic record perenne. Les deus d'aigua es tornen o brollen salades i les gemades aigües que del Querol a la serra de Cambrils nutrien la sonora i abundosa riba d'An, que fecundaven tota la comarca, es convertiren en ribera d'Altés, ...I amb completa, absoluta repugnància, anomenaran la "Ribera Salada". No poden negar els veïns el canvi i el càstig: les seves aigües cremaven les plantes de les hortes i les vores restaven eixarreïdes i cremaven les sargueres dels seus arenys. Malastrugança que perdura fins que treuen la sal de les aigües de Sant Quintí i s'acaben les ironies sagnants dels pagesos dels environs que es mofaven de les collites, els atuells i els ases amb què les treballaven.

 A cal Reguer, de Canalda, hi vivia una família de la qual la dona, ho sabia tothom, era de fum i aigua. El cert és que, cada dia a la nit, la mestressa i la seva filla s'untaven d'un oli guardat sota la pedra del foc i al moment passaven la xemeneia i es fonien entre les negres ombres nocturnes.

Un dia el mossò nou, que cada dia a les dotze de la nit veia llum al foc, intrigat volgué saber què succeïa. Espera amagat les dotze, veu com arriben a poc a poc la mestressa i la filla, s'untent, pugent la xemeneia i es perden entre la fosca de la nit. També ell vol provar-ho. Té por, per ço es lliga amb el caixa-banc. Un cop untat passa amb el caixa-banc, sense adonar-se'n, la xemeneia i cau en la pregona vall d'Isanta. Xafat de la caiguda torna a casa i conta l'esdevingut a l'amo, completament ignorant de la quotidiana fugida nocturna de la seva muller.

Quan la filla fou casadora, la mariden amb el Call, d'Odèn; el dia de les noces diu al seu marit: "mai, per mai, per enfadat que estiguis em diràs: dona de fum i aigua". Passen uns anys. Un dia es tenen quatre mots els esposos; irat, l'home, rebut per la cara de sa muller: "ja no series dona de fum i aigua". Com un frèvol alè s'esvaeix la dona i passen dies i dies sense saber-ne res. Un dia que les filles guardaven un escabot d'ovelles, se'ls presenta, les pentina, les arregla i els prohibeix que no diguin al seu pare i es fon. Callen la primera vegada; a l'endemà se'ls torna a presentar; a la tercera vegada li ho conten i els mana cosir llurs faldilles, mentre les passi l'escapidor, amb les de la mare. Ho adverteix; encesa crida: "Per un mai

més em veureu". Es fon la mare i les filies es planten a córrer com animes en pena fins al llindar de sa casa.

✧ Els "forats dels moros", Canalda: La serra de Canalda, en la banda oriental, mostra aquestes esplugues que la gent anomena els "forats dels moros", car foren les darreres estances on habitaren els moros, consirosos de gicar la Canalda, coberta de sol i de fonts. Són unes imposants sales, que, si les descrivíssim com realment són, els lectors les trobarien idealitzades, inventades, imaginades i, cert, ens quedariem curts: obertes a la roca viva, l'aigua cisella les parets i les ha pintat amb tots els colors; estalactites i estalagmites, columnes i relleus a les parets, entapissades de molsa, falzies, llicorelles; i l'aigua que canta sempre a gotims, a gotes compassades, a fils seguits, que raja i escultura els diversos compartiments. No para mai, treballa sempre i la claror broda i policroma els variats entalls de la roca, i ara meravellen i ara embasardeixen... Algunes d'eixes estances presenten diversos compartiments; cal entrar-hi per esclatxes o forats petitíssims i us sobten noves i noves sales.

Entre d'altres hi ha l'espluga de la "mora cristiana", que deixa robes, vestits, joies i família per fer-se cristiana i casar-se amb el fadrister del P... Ni les amenaces del pare, ni els plors de la mare, ni els crits deis germans.

✧ L'hereu de la Borda o la pubilla del'Algassa, Perseguia un cabirol escabotat, endiastrat -afegia la seva família- l'espigat hereu de la Borda i s'ha estimbat en algun avenc en el Rapis, entre els tallats de la roca del Canalda; el poble sencer l'ha cercat endebades. La pubilla pressentia el funest acabament; tantes vegades com li havia demanat que no fos pastor, ni cagador, sinó un senzill pagès; el cor li pronosticava la dissort. El seu cor no l'enganyava; no acceptava raonament, ni reflexions. El seu sentiment era que una dona de fum i aigua llucà el garrut jove i, esmaperduda, un dia rúfol, de fortes ventades, impossible de conrear el camp, perversa encara li posava als ulls el cabirol solitari que de dies el feia guiar. El jove ha desaparegut, ella el creu endut en el sojorn de la fatídica dona i la pubilla descalça, espellingada, segueix els esqueis de les roques, les balmes i els gorgs, certa que si per atzar l'hereu l'atalaiés, prou gicaria les fetilleries que l'empresonen.

De l'hereu ni volva, ni pols; de la gentil pubilleta a l'entrant del riu d'Isanta a la ribera de Canalda trobaren l'esquelètic cadàver.

 Els "forats del moros": En els "forats del moros", que és la cova de les gralles, voliacs, serps, ducs, àligues, tots els ocells malastrucs saquejadors de pletes, corrals, baluarts, corts i galliners, no us hi enfileu. L'esvolatec de tantes ales i la fortor i la farum de tantes bestioles devorades i les deixalles, la munior d'ossos us asfixiaria; tanmateix era una autèntica fortalesa dels cristians, inexpugnable castell en la roca de Canalda a la banda de sol ixent; a uns quinze o vint metres d'alçada s'hi obren les entrades a unes esplugues, coves immenses a les quals es pot entrar per un costat del cingle encara un a un, a peu nu i persones a qui el vertigen no aterri. Les coves es comuniquen per la banda exterior amb un llarg corredor defensat per una barana de pedra que resulta un fascinant mirador de tota la vall i terres enllà. Diuen que per facilitar l'entrada, hi havia una torre alta com les coves i els habitants posaven i treien una palanca per comunicar-se o aïllar-se. En la més ampla, hi ha una font de cadolla sempre plena; mai no sobreix ni l'eixut més fort minva el seu cabal.

La gent assegura que els moros obriren aquestes esplugues captivats per les aigües, les obagues, el cel i el sol tan serè, tan blau i tan suau de nostres terres i per evadir-se de la memòria de les terres mores. Perquè els veïns no els delatessin i visquessin confiats que no intentaven, els moros, robar-los ni cases, ni camps, ni cabals, ni res treballaven nit i dia per obrir aquestes balmes. I us diran en veu baixa "podeu figurar-vos que no ho feren a cops de mànecs, ni de pics, ni de malls, ni de perpals, ni hi esmerçaren gaires anys en la feina capdal i que es feia a negra nit".

I portaven la terra negra, vermella i bona a terraplenar l'esvoranc que hi havia entre els plans i Prat d'Estagues i si no anivellen tot el pla, si de sobte, paren les obres nocturnes, fou degut que ells volien enfondir les coves, perforar la serra per haver una fugida salvadora. I les persones que els aidaven, volien les coves llargues de cap a cap de la cinglera però no enfondides; no volien malmetre ni descobrir ses estances privilegiades i així que es poguessin mirar les sales primeres, però no ficar-se endins. Ah no! Paren els treballs i rauen verticalment els marges de la cinglera perquè la entrada de les coves resulti gairebé impossible. Esguardau tota la roca de Canalda tallada a roca viva. Ella i la de la rectoria d'Odèn semblen tallades a cops de destrals.

La porta de les coves-forats dels moros davalla en suau rampa vers els plans que devien allargar-se i convertir en una plana la vall sencera de Canalda. Pugeu, visiteu aquests indrets, no intenteu passar a les "sales internes". Us passarà com en les de la Bòfia de Querol: us apaguen els llums. Podeu portar enormes i abrandades teies: el fum i la fosca us vedaran l'entrada. Encara manen les de sempre. No cobegeu esparpillar-ho, ho perdrieu tot. Els moros tenen la fama de bastir aquestes

obres ciclòpies, gegantines; podeu però creure que no tenien tan de ferre per malmetre, ni foc, ni braços per llossar les eines necessàries per obrir aitals cavernes. Els moros, la fama; el mèrit, les dones de fum i aigua. Ni els uns ni les altres poden veure els cristians.

 El roc Verbal: Al terme de Puig-arnau s'escau l'enorme pollegó talment tornejat a migvessant llevant-migjorn del Port del Comte, lloc de reunió dels quatre batlles que convergien en la "Creueta" del Prat de Bacies, en les sentades celebrades a la tardor, l'hivern i la primavera.

Seria un greny, un bony darrer de la terra bona que les "dones de fum i aigua" no tingueren temps d'estimbar en malejar i depauperar els conreus de la Ribera Salada? És un pollegó que es reserven les esmentades dones en la Ribera Salada per autenticar llur domini i senyoria, lloc de cita nocturna per conversar i tractar de les bones i dolentes accions de la Comarca?. S'ha gastat el bony, s'ha tornejat el greny per les curses al seu vol promogudes per l'eufòria o els rampells de les predites dones, ans d'escometre la Comarca amb qualque malastrugança?

Probablement seria el lloc on es reunia el poble en assemblea per tractar dels afers comarcals; sembla que el nom en justifica la idea.

 La Solana del Call: Ningú s'atreví a passar per la Solana del Cali quan fosquejava, i menys si era negra nit. Tothom ho deia, si veia llums, se sentien sorolls, tot era misteriós...

Un valent d'Odèn un dia hi va voler passar, duia la xurriaca. Enmig de la fosca va veure unes llumetes arran de camí..., picà amb la xurriaca, però li prengueren de les mans amb força. Arrencà a córrer i arribà a casa més mort que viu. Era un home? Una fera?

Tot el misteri s'esvaí l'endemà quan un pastor del Call va trobar que el moltó tenia estortolligada a les banyes una xurriaca. El poble sencer esclafí a riure, i aquell lloc fou anomenat "la plana del cagacalces".

 El pou de l'Encantada, S'escau passat el petit xaragall que corre al cap de la devesa d'Encies altes. A cal X manca la mestresa; es diu si es barallaren marit i muller. El marit reptava la muller tirant-li en cara: "Si fossis res de bo, no guardaries tantes untures, olis, sucs, llards, pells de serps, d'escurçons, llangardaixos, sargantanes i tants i tants ossos, pedres, ferralla". La muller amb un monstruós estrèpit que semblava enfonsar-se la casa es fonia com un bufó de vent.

Immutable el marit continua el seu fet ordinari. Ningú pregunta res; tothom xiuxiuejava. La nena gran, dotze anys, un dia mentre poua aigua per emplenar els càntirs, ou una veu manyaga que puja del fons del pou. Sembla la veu de sa mare. Dubtant i tement s'inclina i albira al fons la seva mare que li encomana dir-ho als seus germans i a ningú més i li indica la roca on sol passar el dia filant. Les anades del fills aviat foren conegudes per tothom que s'admiren del filar constant de sa mare que fila dia i nit amb una destresa incomprendible. Aconsellen als nens que li preguntin que en fa de la llana filada i no obtenen contesta. Insisteix la gent i els aconsellen que quan la visitin li prenguin una filada. Tan aviat com li furten la madeixa filada, esclata un tro sec, un rebombori que fa tremolar tota la comarca, se'n torna al pou i no l'han vista mai més.

 La font del Captaire, ara de les Cots. Any de guerres, any d'eixut, any de molts captaires que cruixits, gamats, esmaperduts tusten les portes i si no lladren els canics, la porta no s'obre i si per atzar topeu, els habitants s'excusen... La font del captaire, ara, les Cots comença així: Un captaire per ser desconegut no el volen aixoplugar en cap casa. No és del país, s'excusen i amb un mos de pa l'allunyen. Cruixit i desfet arriba a una petitíssima casa mig enrunada on viu una velleta vídua que espera la vinguda de la mort. Acull el captaire, li farà un plat de vianda, agafa la ferrada, marxa a la font, una xica cadolla, massa lluny pels seus anys i pel pes de l'aigua. El captaire en veure l'indret de la cadolla, colpeja fortament la terra i brolla una veta d'aigua prima. El goig de la velleta fou un no dir; arranja el plat de vianda amb un mos de pa, el darrer que tenia. El captaire s'aixopluga sota una balma propera de la barraqueta, millor que una casa. A trenc de dia eixia la velleta per a cercar una mica de pa... El captaire no era sota la balma, la font brollava ufanosa. De la barraqueta no en resta ni pampa ni pols, resta solament penyora i paga de la caritat cristiana la font, avui dita de les Cots i dolça llepolia de vianants i caçadors; solament a cau d'orella la gent vella explica, entristida i penedida, l'origen de la font que mai s'ha eixugat mentre les altres de les seves engires senten aviat la secor del mal temps i estronquen el doll.

 El castell d'Odèn. Abandonat pels sarraïns restà molts anys sense habitants, i podem dir que com a habitants mai no n'hi ha hagut.

Van arribar uns nouvinguts, els quals no eren de la terra. Ningú no els coneixia ni ells feien res per integrar-se ni relacionar-se amb els veïns.

El fill gran, temerós, va amagar un dia tota la seva fortuna, car tenia por que la madrastra li prengués, tal com havia manifestat alguna vegada que volia fer.

Quan la dona anà per fer-se amb la riquesa del fillastre i no la va trobar, la sang li bullí a les venes i planejà de matar-lo.

Va posar-li verí al menjar i el jove hereu moria entre terribles dolors i crits de socors. Ningú no hi va anar...

Es diu que aquell tresor mai ningú el va trobar, i que avui encara roman amagat en el lloc que el jove el posà. També es diu que pel fil de la serra es passeja l'ombra de l'hereu del castell queixant-se amb gemecs esglaiadors i esgarrifosos per la mort violenta que havia tingut, emplaçant als vianants contra la seva família i demanant justícia. També és una manera de recordar als veïns d'aquesta contrada que ningú va córrer a donar-li socors...

Un munt de pedres i codineres vora del castell recorden el fet. Algú s'atreveix a dir (que no a escarbar), que el tresor es troba sota d'aquelles pedres...

 Aigües caldes. Uns fadrins d'Odèn retornen de la guerra, i tornen nafrats. Un a penes pot seguir. S'encomana a la patrona Santa Cecília i fa prometença que si pot arribar li farà llum de cera.

La suor, la pols li enverinen les llaques dels peus. Es dóna per mort. No poden passar la Ribera, quan s'adonen d'un bassiol d'aigua clara i tèbia. Es renten i es guareixen de llurs nafres i ferides, Santa Cecília els ha escoltat. En record d'aquell fet, aquell bassiol i la font que l'alimentava sempre sera conegut amb el nom d'Aigües Caldes.